

VJERA KRŠĆANINA U ATEISTIČKOM AMBIJENTU

Tomislav Ivančić

Ateizam ne prestaje izazivati Crkvu i vjeru. On je velik znak vremena. Crkva se još uvijek prema njemu odnosi defenzivno, a to znači nedovoljno stvaralački. On je koči umjesto da joj, kroz svoje izazove, otvara oči za nove perspektive. Ona si traži svoje mjesto unutar njega, a trebala bi ga nadići svojom vizijom i svojim djelovanjem. On zato još uvijek ostaje zahtjev Crkvi.

Da bismo ostali u području konkretnosti i izbjegli nepotrebna uopćavanja, ovdje ćemo prvenstveno promatrati ateizam na našem području, onaj dakle koji izaziva našu hrvatsku Crkvu. U prvom dijelu pokazat ćemo na neke odrednice toga ateizma, a u drugom na situaciju vjernika u njemu.

1. Ateistički ambijent u nas

Ateizam na području hrvatske Crkve nije jednoznačan. On je slojevit. Njegovi su izvori i uzroci također različiti. Općenito ga možemo podijeliti u tri vrste: marksistički, racionalističko-humanistički i praktički.

Marksistički ateizam je možda najizraženiji. »Teorijska i idejna osnova djelovanja Saveza komunista je naučni socijalizam odnosno marksizam i lenjinizam.«¹ Marksizam i lenjinizam shvaćaju jugoslavenski komunisti ne kao skup dogmi nego kao stvaralačku i aktivnu teoriju; prema njemu se odnose »kao prema nauci koja se stalno razvija i obogaćuje suvremenom društvenom praksom i novim spoznajama ljudske misli.«² Pa ipak religija ostaje za njih potpuno ono što je bila za Marxa i Lenjina. »Religija je opijum naroda — piše Lenjin; ta Marxova izreka je kamen temeljac cijelog marksističkog pogleda na svijet u pitanju religije. Sve suvremene religije i crkve, sve svakojake religiozne organizacije, marksizam uvijek promatra kao organe buržoaske reakcije, koji služe za obranu eksploatacije i za zaglupljivanje radničke klase.«³ Na drugom mjestu ponovno kaže: »Mi zahtijevamo da religija bude privatna stvar u odnosu na državu, ali nikako ne možemo smatrati religiju privatnom stvari u odnosu na našu vlastitu partiju.«⁴ Marx pak piše: »Prevladavanje religije kao iluzorne sreće naroda zahtjev je njegove zbiljske sreće.«⁵

Da su jugoslavenski marksisti na istoj liniji, lako je uočiti iz Programa SKJ: »Marksizam kao pogled na svet i idejna osnova praktične delatnosti komunista, nespojiv je sa bilo kakvim religioznim ubedenjima. Stoga pripadnost Savezu komunista Jugoslavije ne dopušta nikakvo re-

¹ XI kongres SKJ, Izdavački centar »Komunist« Beograd, 1978, str. 225.

² XI kongres SKJ, isto izd., str. 225.

³ *Marksističko poimanje religije* (zbornik), Zagreb, 1976, str. 104.

⁴ K. Marx, F. Engels, V. I. Lenjin, *O Religiji*, Mladost, Beograd, 1976, str. 179.

⁵ K. Marx, F. Engels, *O religiji* (izbor tekstova), Zagreb, 1976. str. 47.

ligiozno verovanje. Boreći se idejnim sredstvima protiv svake vrste predrasuda i oslanjajući se pri tom na tekovine prirodnih i društvenih nauka, komunisti u isto vreme poštuju pravo građana Jugoslavije da pripadaju ili ne pripadaju jednoj od verskih zajednica... i da zbog svog religioznog ubeđenja i vršenja religioznih običaja ne snose nikakve posledice u svojim društvenim i političkim pravima.«⁶ Ipak »Komunisti se ne odriču svoje rukovodeće društvene uloge«.⁷ A »Program SKJ postavlja osnovne zadatke jugoslavenskim komunistima u njihovoj društveno-političkoj aktivnosti na socijalističkoj izgradnji društva i na razvijanju socijalističkih društvenih odnosa, formulira idejne koncepcije o svim bitnim unutrašnjim problemima i vanjskoj politici Jugoslavije i određuje smjernice daljeg socijalističkog razvoja zemlje«.⁸ U tom smislu se kaže u uvodnom dijelu Ustava SFRJ: »Odgoj i obrazovanje temelje se na tekovinama suvremene znanosti i posebno marksizma, kao osnovama naučnog socijalizma...«⁹

Komunisti imaju materijalistički pogled na svijet. »Dosledno zastupajući svoj marksistički materijalistički pogled na svet, jugoslavenski komunisti znaju da se religija, koja se rađa i održava u određenim istorijskim uslovima materijalne i duhovne zaostalosti ljudi, ne može otkloniti administrativnim sredstvima, već neprekidnim razvijanjem socijalističkih društvenih odnosa, širenjem naučnih saznanja i opštim podizanjem ljudske svesti, čime se progresivno ostvaruje čovekova stvarna sloboda i likvidiraju materijalno-duhovni uslovi za razne zablude i iluzije.«¹⁰

Državno je zakonodavstvo uzelo u obzir također tu stvarnost. Član 174. Ustava SFRJ kaže: »Ispovijedanje vjere je slobodno i privatna je stvar čovjeka. Vjerske zajednice su odvojene od države i slobodne u obavljanju vjerskih poslova i vjerskih obreda. Vjerske zajednice mogu osnivati samo vjerske škole za spremanje svećenika.« Ustav SRH u čl. 258. ponavlja iste odredbe Ustava SFRJ. Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica dalje precizira odredbe obaju Ustava.

Crkva je dakle privatna osoba u društvu i ona ne može direktno vršiti utjecaj na ljude. Taj utjecaj imaju samo marksisti. To znači, logično, da određena borba protiv religije ima puno pravo i slobodne ruke na svim razinama društvene djelatnosti.

Iz toga proizlazi da je naš ambijent ispunjen određenom borbom protiv religije. S jedne strane članovi SKJ imaju vodeću ulogu u društvu, s druge strane odgoj i obrazovanje stvara široke mogućnosti za protureligioznu propagandu. Prema tome, bilo bi normalno očekivati da je područje hrvatske Crkve ispunjeno samo prisutnošću ateizma marksističkog tipa. Da li je doista tako?

Ankete pokazuju da nije. Tako se pri popisu stanovništva 1953. g. 12,6% stanovnika Jugoslavije deklariralo ateistima. Dvadeset godina poslije is-

⁶ Program SKJ, 1973, str. 252.

⁷ Program SKJ, str. 122.

⁸ Program SKJ, str. 7.

⁹ Ustav SFRJ, Uvodni dio, — V, str. 15.

¹⁰ Program SKJ, str. 252.

traživanje je u zagrebačkoj regiji pokazalo da je vjernika mnogo manje, čak 48,6% do 50,8%. Ateista je, međutim, ostao jednak broj. Znači da se preliv iz vjernih redova nije prelijevao u ateističke redove. O tome kaže Srđan Vrcan: »To svjedoči da je na djelu trend odvajanja, otuđivanja i udaljavanja ljudi od religije i crkve. Taj trend, međutim, daleko više vodi do različitih oblika religijske ravnodušnosti i opće nereligioznosti nego do otvorenog i deklariranog ateizma. Ponajmanje do borbenog ateizma.«¹¹

Iz ankete se također vidi da su religijski praktikanti manje uključeni u društveno-politički život, ili su gotovo iz njega isključeni. No, istovremeno izlazi da je mnogo veći broj neaktivnih u društveno-političkom životu negoli je religioznih. Društveno-politički neaktivni nisu obavezno uključeni u religijsku aktivnost. Religijski pak neaktivni nisu obavezno uključeni u društveno-politički život; zapaža se i društveno-politička neaktivnost (49%).¹² Zaključujemo iz toga da religijsko neprakticiranje nije posljedica društveno-političkog prakticiranja. Religijska neaktivnost u većini ima druge uzroke.

Ispitivanje religijskog ponašanja u zagrebačkoj regiji donijelo je također na vidjelo da radnička klasa u nas sasvim neočekivano u velikim postocima vjeruje. Marx je ustvrdio da za proletarijat religija ne postoji, pa kad bi on i imao »neke teoretske predstave, kao što je religijska, one bi već odavno bile razbijene samim stvarnim okolnostima.«¹³ U nas su u religijskoj praksi radnici na drugom mjestu, odmah iza poljoprivrednika, a na zadnjem su mjestu državni službenici i osoblje zaštite. Marksističkim ateizmom su zahvaćeni dakle oni koji ne stoje u direktnoj vezi s radničkom klasom, a nisu ni nosioci najviše naobrazbe. S. Vrcan zaključuje da se »izričiti ateizam po pravilu relativno najčešće susreće kod onih pojedinaca što pripadaju dobrostojećim društvenim slojevima.«¹⁴

Ateizam u nas nije dakle najviše plod marksističke indoktrinacije, nego opće *sekularizacije* koja se susreće posvuda u svijetu.

Bonhoeffer je to izrekao riječima: »Prošlo je vrijeme kad se ljudima sve moglo reći bilo teološkim bilo pobožnim riječima, a prošlo je i vrijeme nutarnosti i savjesti, a to znači vrijeme religije uopće. Mi idemo u susret posve nereligioznom vremenu. Ljudi takvi kakvi su jednostavno ne mogu više biti religiozni.«¹⁵ Suvremeni je čovjek naučio sâm rješavati svoje životne probleme bez hipoteze Boga. On je postao sumnjičav prema ljudskim autoritetima. Budući da ljudi posreduju i vode religiju, mora postojati mogućnost da se preispita ispravnost njihovih poruka i zahtjeva. Autoriteti su uvijek u povijesti zlorabljivali svoj položaj i zato je razuman čovjek s razlogom prema njima skeptičan. Ljudi traže argumente i ne dopuštaju više da nešto bude samo zato ispravno jer je posvećeno tradicijom, običajima i ljudskim autoritetima.

¹¹ S. Vrcan, Š. Bahtijarević, *Religiozno ponašanje*, I, Zagreb, 1975, str. 98.

¹² Usp. S. Vrcan, Š. Bahtijarević, *Religiozno ponašanje*, II, str. 142—143.

¹³ K. Marx, F. Engels, *Nemačka ideologija I*, Beograd, 1964, str. 40.

¹⁴ S. Vrcan, Š. Bahtijarević, *Religiozno ponašanje I*, str. 181—182.

¹⁵ D. Bonhoeffer, *Otpor i predanje*, Zagreb, 1974, str. 123.

Ateizam nije dakle prvenstveno borba protiv Boga i vjere kao takve nego protiv privatnih ili krivih posredovanja vjere. U različitim se religijama — a to se lako onda događa i u kršćanstvu — predstavnici religije postavljaju kao privilegirani članovi društva na račun Boga. Moglo bi se onda reći da je ateizam pokušaj da se s Bogom živi drugačiji odnos nego ga žive posrednici religije. Čovjek, naime, ne može bez Boga kao što ne može bez svoje savjesti. Međutim, on, čini se, može bez ponuđenih oblika religije i religioznosti. Bonhoeffer se zato pita, može li se biti bez ikakve religiozne forme. Kako bi to izgledalo čisto svjetovno življenje odnosa s Bogom? Činjenica je da mnoštvo ljudi živi nereligiozno i da bez većih trauma i teškoća umiru kao ateisti. Može se dakle živjeti sasvim svjetovno; bez određene forme — to znači bez Boga — a opet s njime. Nije li prvo kršćanstvo (s obzirom na svoje vrijeme) živjelo nešto poput svjetovnih formi religioznosti? Ili uopće bez (uhodanih) određenih formi? Nisu li prvi kršćani zbog toga bili nazivani ateistima? Nisu li oni za predstojnike uzimali potpuno svjetovne nazive kao starješina, nadglednik i slično? Bonhoeffer se zato s pravom pitao, zar ne može kršćanstvo bez religiozne forme? Ono je življenje u društvu s Bogom, i to povijesnim Bogom u njegovu Duhu. Mora li kršćanstvo biti najprije religija ili može pronaći svjetovne forme u kojima se prenosi i živi možda još dublje i istinskije? Da li je suvremeni ateizam znak vremena i poticaj da Crkva pomisli i na to? Ima li ateizam osim svog negativnog aspekta i svoju pozitivnu poruku i poziv od Boga?

Zapravo, pravi ateizam je samo svjesno odvajanje od Boga, i to čini grijeh. Grijeh se pak, i to teški, može jednako činiti i kad se vrše religiozne forme, kao i kad se bez njih živi. Srce čovjekovo je u tome odlučujuće. Osim toga, postoji li neko kršćanstvo izvan života? Drugačije rečeno, da li je ono iscrpljeno i pravo življeno samo u obrednim praksama ili naprotiv u životu? Zanimljivo je da ljudi prekidaju bez ikakve grižnje savjesti s religioznim praksama, a da ipak ne prekidaju s Bogom. O tome nešto govori i uzrečica: Boga da, Crkvu ne. Ili je ateizam znak, da se u Crkvi religiozne forme odviše udaljuju od života, umjesto da život dikтира forme religioznog zajedništva?

Sve su to upitnici koji bi morali izazivati religiozne i posebno Crkvu. Možda je ateizam znak, da se u Crkvi pojavio prikriveni, »pobožni« ateizam; da pojedini posrednici u Crkvi ne posreduju Boga nego sami sebe. O tome govori i posljednji Sabor u dogmatskoj konstituciji o Crkvi u suvremenom svijetu (npr. GS 19). Kad je svećenik i učenjak Linacre nakon dugih godina otvorio Evanđelje i pročitao Govor na gori uzviknuo je: »Ili ovo nije Evanđelje ili mi nismo kršćani.«¹⁶ Dakle, pitanje ateizma je i pitanje vjere u Crkvi. Kad bi Crkva za današnje vrijeme efikasno posredovala Božje prisustvo, ne bi ateizam bio potreban. Ovako zbog raskoraka između Evanđelja i Crkve ljudi napuštaju Crkvu jer tu dovoljno ne nalaze Boga. Kao da odlaze Bogu odlazeći iz Crkve. Sabor kaže da mnogi kršćani svojim životom više sakrivaju nego otkrivaju lice Boga (GS 19, 3). Tako je ateizam istodobno znak kretanja vjere. Promatrajući ateiste kršćanin može upoznati gdje je njegova vjera. Tako, dok se u Crk-

¹⁶ H. Küng, *Sloboda u svijetu*, Zagreb, 1980, str. 15.

vi čuje povik: jao Crkvi od ateizma, treba čuti i glas svijeta: jao svijetu od sablazni iz Crkve! Pitanje ateizma nije, dakle, samo pitanje ateista nego i pitanje vjernika.

U Crkvi treba razlikovati bit od forme. Bit se nikad ne može izgubiti niti promijeniti. Forma se međutim mora stalno mijenjati. Bit ne postoji bez neke forme. Važno je samo da se Crkva ima snage utjeloviti u svaku formu života i svijeta pa ma kako ona izgledala bezbožna i mračna. Možda je problem današnjice sporo mijenjanje forme. Crkva je uvijek u hodu, ona ne smije i ne može zastati ni u jednoj formi. Ostajući identična samoj sebi, ona stalno odbacuje jedne i prihvaća nove životne oblike ljudske povijesti.

Suvremeni ateizam pokazuje da ljudi ne žele ni službenu vjeru niti službeni ateizam. Znanstveni mentalitet ne trpi tabue, nametanja samo autoritetom, nešto što se ne može bilo kako razumski opravdati. Da bi razum bio slobodan u istraživanju i podvrgavanju zemlje čovjekovoj vlasti, on se mora osloboditi svih vezanosti. Sekularizacija je tako proces emancipacije ljudskog razuma i samog čovjeka. Što joj se vjernici više suprotstavljaju, to ona postaje izrazitije ateistička i protukršćanska. Taj proces je počeo već negdje u XI. stoljeću. On je jednostavno tu i postavlja neumoljive upitnike vjerniku. Suvremenom čovjeku Crkva izgleda dogmatska tvorevina, protivnik demokracije i slobode razuma, kao da prisvaja najviši autoritet gotovo u svim pitanjima ljudske egzistencije, poglavito u pitanjima religije, etike i smisla. Zato ona često ima inteligenciju protiv sebe.¹⁷

Treći oblik ateizma na našem terenu je određena *indiferentnost* prema religiji. Postoji mnoštvo ljudi koji su se jednostavno udaljili od Crkve, ne zato da bi imali nešto protiv nje, nego zato što nisu ni za nju. Oni u njoj vide više-manje kulturnu ustanovu ili okaminu prošlosti, koja može imati određenu važnost u kulturi naroda, ali egzistencijalne, sudbinske čovjekove postavke nemaju u njoj pečat ozbiljnosti. To su ljudi koji su osobito poslije rata čuli o Crkvi mnoštvo negativnosti, koji ju doživljavaju kao nekoga tko se grubo miješa u ljudske intimne probleme, ili kao organizaciju koja za sebe svojata i neko pravo vladanja nad ljudima. Oni također osjećaju da vjernici ne mogu odlučno dokazati da Bog jest, kao što ni oni ne mogu dokazati da ne postoji. To je dakle pat situacija. Drugim riječima u pitanju je pozitivna vidljivost Boga i vidljiva djelotvornosti Crkve. Postoji, osim toga, određena nelagodnost među vjernicima da ih se u društvu smatra nesposobnim za slobodu, ljudima punim predrasuda i zabluda, zatucanima i nesposobnima da se odgovorno postavaju prema životu i prema smrti.¹⁸

Na području hrvatske Crkve dugo se govorilo da je Krist mitska osoba, da je njegov život legenda i da je kršćanstvo tvorevina Pavla i drugih kasnijih mislilaca. Tako naš suvremeni čovjek često doživljava Crkvu kao sebi strano tijelo, neshvatljivo i nekorisno.

¹⁷ Zanimljivo je da danas ima mnogo književnika iz redova bivših sjemeništara. Oni su često kruti ateisti ili neugodni kritičari ponekih neukusnosti unutar Crkve.

¹⁸ Usp. B. Bošnjak, *Kritika religije*. u *Religija i društvo*, Zagreb, 1969, str. 10—12.

Iz svega ovog možemo zaključiti da Crkva i vjera u njoj moraju na našem području računati s vrlo slojevitim ateizmom.

Vjera kršćanina u ateističkom ambijentu

Nije posve jasno o kojem kršćaninu ovdje govorimo, još manje o kojoj vjeri. Naime, raspon vjere naših vjernika ide od samo formalnog krštenja do iskustva vjere. Ankete pokazuju da oni za koje kažemo da su vjernici nisu to onako kako mi mislimo. Tako anketa izvršena u zagrebačkoj regiji daje ove podatke: Svoju konfesionalnu pripadnost navelo je 93,4% upitanih. Od njih u Božju opstojanost vjeruje 80,1%, sumnja u postojanje Boga 15,3%, a ne vjeruje 4,6%. U Kristovo božanstvo vjeruje 73,4%, a samo 38,1% u prekogrobni život. Uvjerenih je vjernika 23,5%. S druge strane, uzevši samo kršćane i to krštene, dobivamo nove podatke. Među upitanima 96,7% je krštenih, 85,3% pričešćenih, 73,9% krizmanih, 84,6% onih koji su išli na vjeronauk. Od njih se 51,2% svrstava u vjernike uopće, a 23,5% u uvjerenе vjernike, 11,9% ih ide redovito na nedjeljnu misu, od njih 43,3% vjeruje u opstojanost Boga, a 20,1% vjeruje u prekogrobni život.¹⁹ Na pitanje pak: »Što ti znači vjera?« — odgovaraju u nekoj drugoj anketi: 38% moralno učenje, 25% unutarnju potrebu, 18% pomoć pri svladavanju teškoća, 17% obiteljsku i narodnu tradiciju, 14% najbolju životnu filozofiju, a samo 6% crkvu, duhovno zajedništvo.²⁰

Sve u svemu, pod vjernikom mislimo ovdje na prosječnog uvjerenog kršćanina, ali još više na iskusnog vjernika kakvih je danas sve više. Činjenica je da vjera toga kršćanina prolazi danas posebne kušnje. Kršćanin nije više čovjek kojega bi se toliko napadalo i koji bi se morao braniti. To su sad ljudi hijerarhije. Njemu se prepušta da vjeruje u uvjerenju da će i on jednog dana spoznati da je živio u predrasudama. On se nema protiv koga boriti niti buniti, nije nikome zanimljiv, nitko ga više ne žali, niti ga tko pita za njegovo uvjerenje. Slično je to često situaciji koju je opisao Meša Selimović u romanu »Tvrđava«: »Osjetio sam strah. Kako su me to ubili? Nisam ranjen, nisam zaklan, nisam mrtav, ali me nema. Zaboga, ljudi, zar me ne vidite? — kažem. Zar me ne čujete? — kažem. Ali moj lik ne ulazi u njihovo oko ni moj glas u njihovo uho. Nema me. Ili ja to sanjam svoj nemogući položaj, koji iskustvo odbija? Jer, ja sam živ, ja hodam, ja znam što tražim, ne pristajem da me nema. Mogli su me pretući, mogli su me zatvoriti, mogli su me ubiti...? Ali zašto su napravili avet od mene, zašto mi oduzimaju mogućnost da se borim? Hoću da budem čovjek, borite se sa mnom ljudski! Uzalud. Prazan prostor oko mene je sve pustiji, moja smiješna pobuna sve tiša...«²¹ Vjernik je netko na koga se ne računa; bez njega se može. Kršćaninu u takvoj situaciji ne preostaje drugo nego da traži smisao svega što se oko njega ne događa ili događa. On je zatečen nevjerojatnom činjenicom da ljudi ipak mogu i bez vjere. Oni čak dobro žive. Ne može se govoriti ni o tome da su baš oni zli i nemoralni. Društvo ide svojim putem i bez kršćana i bez Crkve. Ljudi mirno umiru i bez sakramenata i bez molitve i uopće bez svega

¹⁹ Usp. S. Vrcan, Š. Bahtijarević, *Religiozno ponašanje I*, str. 98—99.

²⁰ Usp. E. Čimić, *Drama ateizacije*, Sarajevo, 1971, str. 144—146.

²¹ M. Selimović, *Tvrđava*, Sarajevo, 1973, str. 81.

onoga što kršćanin nije mogao ni zamisliti. Ljudi se u svom ateizmu ne boje Božjega suda. Slobodniji su od kršćana, jer oni se plaše pakla, suda i Boga. Čini se čak da će kršćana nestati ili da će to biti tek malen broj posljednjih pregalaca. To sve postavlja teške upitnike vjeri kršćanina. Nikada kao danas kršćaninu je potreban mir, tišina i razmišljanje. Bilo kakvo aktiviranje, hodočašćenje, spektakularno, izvanjsko prazno veselje i hvalisanje samo je odgađanje njegovih pitanja i njegove tjeskobe. Ne postoji pastoral koji bi kršćaninu mogao riješiti ta pitanja. Ona naime nisu pitanja »nas«, vjernika, nego pitanja smisla samog života i vjere. To je njegova unutarnja tjeskoba. To je potreba savjesti.

Suočen s tim problemima još u vrijeme posljednjeg rata Bonhoeffer je pokušao dati sugestije za rješenje. U jednom pismu iz zatvora piše on: »I mi se opet nalazimo na samini počecima shvaćanja. Što znači pomirenje i otkupljenje, preporođenje i Duh Sveti, ljubav prema neprijatelju, križ i uskrsnuće, život u Kristu i nasljedovanje Krista? U predanim riječima i radnjama mi naslućujemo nešto sasvim novo i prevratno a da to još ne možemo ni shvatiti ni izreći. To je naša vlastita krivnja. Naša Crkva, koja se u ovim godinama borila samo za svoje samoodržanje, kao da bi ona bila samoj sebi cilj, postala je nesposobna da bude nositeljica pomirujuće riječi za ljude i za svijet. I zato su nekadašnje riječi postale nemoćne te moraju umuknuti. A naše kršćansko postojanje sastojat će se danas od molitve i djelovanja pravednika među ljudima. Iz te molitve i toga djelovanja mora se ponovno roditi svaki oblik kršćanskog mišljenja, govora i organiziranja. Dok narasteš, piše Bonhoeffer svom kumčetu na krštenju, oblik Crkve će se veoma promijeniti. Njezina preobrazba još nije došla kraju i svaki pokušaj da joj se prije vremena pomogne da razvije svoju organizatorsku snagu znači odgađanje njezina obraćenja i čišćenja. Nije na nama da preokrenemo dan — ali taj dan će doći — kad će ljudi biti ponovno pozvani da Božju riječ tako izgovore da ona mogne promijeniti i obnoviti svijet. Bit će to nov govor, možda posve nereligiozan, ali osloboditeljski, i otkupiteljski, poput Isusova govora, nad kojim su se ljudi prenerazili, a ipak su od njega bili pobijeđeni. Bit će to govor nove pravednosti i istine, govor koji naviješta Božji mir među ljudima i približavanje Božjeg kraljevstva. Sve dotle će kršćani živjeti u tišini i skrovitosti; no postojat će ljudi koji mole i čine pravdu čekajući na Božje vrijeme.«²²

Bonhoeffer je dobro vidio da stare predane riječi nemaju onu snagu koju obećaju. Sakramenti kao da ne daju ono što označavaju. A ipak se negdje osjeća da mora postojati neka veća snaga u njima koja je sposobna preobraziti čitav svijet. No do te snage se dolazi molitvom i djelom. Kršćanska snaga se iskopava. Ona je snaga križa, a križ je tamo gdje treba iz teorije prijeći u praksu. Molitva je prva praksa kršćanina. Činiti pravdu — zapravo obratiti se — jest uvjet da se postane kršćanin. Obratiti se to je ljudsko djelo, čovjekov korak, a molitva je prijelaz na Božje djelo, milost. Iz tog dvostrukog koraka rađa se snaga vjere, nova i neočekivana. Da bi se pak ta dva koraka — obraćenja i molitve — ostvarili, potrebne su kaže Bonhoeffer, tišina i skrovitost. Tišina za molitvu,

²² D. Bonhoeffer, *Otpor i predanje*, str. 139—140.

skrovitost ili poniznost za pravedna djela, za obraćenje. Tek iz toga se rađa novo shvaćanje riječi i čina u Crkvi. Drugim riječima, vjera suvremenog kršćanina, suočena s marksističkim, sekularizacijskim i inim ateizmima, najprije ima potrebu za mirom, tišinom, promišljanjem, da bi se u tome rodili molitva i obraćenje.

S druge strane, kršćanin ne razumije ni početno (ne samo u snazi) riječi kršćanske propovijedi. Njih je potrebno prereći.

Jedna od takvih riječi je sp as (spasenje). Ta riječ kao da nema praktične vrijednosti. Jedva se zna od čega se zapravo čovjek treba spašavati. Spas se premiješta u neko drugo vrijeme i neki drugi, onostrani svijet. Vjernik se osjeća kao da nije od ovoga svijeta, kao da je sav u projekciji onostranosti. Izgleda da nam u razumijevanju spasa smeta i hrvatska riječ »spas«. Ona naime znači izbavljenje od neke opasnosti, smrti, nevolje, ali joj manjka i druga strana razumijevanja koje ta riječ ima kod drugih naroda.

Grčka riječ »soteria« znači spas, zdravlje, zaštita, sigurnost. Nijemci su je preveli s riječju »Heil«, a to je prvenstveno zdravlje, onda i spas. Latinski »salus«, talijanski »salvezza«, francuski »salut«. Svi korijeni upućuju na zdravlje. Naša riječ međutim ne. Gledajući Isusa, vidimo da je on liječio: ili praštajući grijeh, ili istjerujući zlog duha, ili jednostavno riječima. Liječio je korijen bolesti, osobito psihičke, i onda samu bolest. Sv. Jakov kaže: »Molite jedni za druge da ozdravite« (Jak 5, 16).

Logoterapija je preuzela iz Evanđelja temeljnu metodu psihičkog liječenja smislom, a to je paradoksalna nakana. Da bi bolesnik ozdravio, on mora najprije prihvatiti bolest, proći kroz svoju muku, prihvatiti neurozu ili psihozu. On mora najprije »umrijeti« — tada slijedi zdravlje. Isus je rekao: tko hoće dobiti svoj život izgubit će ga, a tko ga izgubi spasiće ga. »I tko ne uzme svoj križ ne može biti moj učenik« (usp. Lk 14, 26—33).

Ta paradoksalnost je uostalom nešto što stvara novi svijet, novog čovjeka i novo društvo. Logoterapija je te Isusove riječi primijenila na ozdravljanje čovjeka. Marksizam je to primijenio na društvo, da ga ozdravi. Nije Hegel otkrio dijalektiku, a Marx ju primijenio. Isus ju je izrekao i odredio kao nužni put prema spasu. Hegelova dijalektika razvoja Apso-lutnoga duha izražena je triadom: teza, antiteza, sinteza. To je u Isusovu događanju spasa: utjelovljenje, križ, uskrsnuće. Tim je putem pošao Isus i rekao da njegovi moraju za njim. Da bi mogli, oni moraju doći k njemu (teza), načiniti obrat tog svog stanja — umrijeti svemu, pa i svom životu (antiteza), nakon toga slijedi uskrsnuće (sintez): novi čovjek, rođen u vodi i Duhu. Prvo je prihvaćanje stvarnosti kakva jest. Križ je mijenjanje te stvarnosti tako da je se čovjek odrekne, tražeći tim odricanjem novu, vječnu kvalitetu te iste stvarnosti. Kad se ta smrt dogodi, tada slijedi nova stvarnost — uskrsnuće. To je čudesan put promjene. Primijenjeno na postoral, to je propovijed, obraćenje i molitva.

Logoterapija i marksistička dijalektika ostaju na pola puta, samo na ljudskoj efikasnosti ove dijalektike. Kod kršćana, naprotiv, ovome stvarno pridolazi u Bogu nova kvaliteta preporoda, a to je milost ili Duh Sveti.

To je božanska kvaliteta. Prvo kršćanstvo je stvaralo stvarno nove ljude, osobno i u društvu. Ono je bilo osobna i društvena revolucija. Danas su snagu takve revolucije djelomično preuzeli drugi. Predstavnik logoterapije Frankl kaže: »Ljudi smisao patnje i života traže kod psihijatra, a ne kod svećenika.«²³ Marksisti pak tvrde, da treba dokinuti religiju, da bi čovjek došao do prave sreće. Jedni i drugi, međutim, žele ozdraviti i spasiti čovjeka. Spas je već nešto ovostrano, a ne samo onostrano. To je onostranost u ovostranosti. Transcendencija u imanenciji. Bog u čovjeku, nebo u zemlji.

Svjedočeci to kršćanin izlazi iz svoje nutarnje krize. Svjedočenje je danas zahtjev. Svjedočiti može onaj tko je na sebi doživio spas, ne onaj koji je o njemu nešto čuo u propovijedi, na vjeronauku ili u Sv. pismu. Vjernik osjeća da mu je teško dokazati ono što vjeruje. U svijetu kao da ne postoji ništa sveto ili religiozno. Znanost pokazuje da je sveto i religiozno nešto subjektivno. Sve je profano, sve podložno istraživanju. Dapače, i kad čovjek želi naći Boga, ne nalazi ga, kako je to dramski uočiti svoje smrti prikazao novinar i književnik Vojislav Kuzmanović u svojoj knjizi *Zapisi o vlastitom umiranju*. S druge strane, pokušavaju neki pisci nabacivati se blasfemno na Boga i Majku Božju, na Crkvu i sveto,²⁴ i doživljavaju da se Bog ne brani i za to ne osvećuje. Drugim riječima, Bog se ne može izazivati ni s religiozne niti s nereligiozne strane. Tu se negdje smjestila teologija »mrtvoga Boga«. Istina je, dakle, da naši suvremenici imaju određeno iskustvo da Boga nema. Bilo da imaju iskustvo da ga nisu nakon traženja našli, bilo da gledaju kršćane vjernike u istom neznanju o njemu. Iskustvu o Božjem nepostojanju može se suprotstaviti samo iskustvo da ga ima. Kao što je starozavjetni Bog onaj koji vidi, diše, čuje, radi, stvara čudesa, vodi narod i njegovu povijest na čudesan način, tako je i naš suvremeni vjernik ukliješten u nužnost da moli: »Obnovi znake i čudesa!« On se osjeća u sužanjstvu. Kao da ne čuje. Ili kao da čeka na njega. Kad se Izrael obratio, tada se vraćao iz sužanjstva. Potreba obraćenja jest zahtjev vjerniku. Bog se ne može na ovoj razini naći. K njemu treba poći, treba napraviti obrat egzistencije, treba umrijeti ljudskim računanjima, mislima i tumačenjima. Tada se događa iskustvo o njemu. Tada vjernik može o njemu pričati i pokazati ga u svom životu živoga. Vjernik će dotle trpjeti dokle god odgađa čas i mogućnost da pokaže živoga Boga.

Patnja vjernika se u Crkvi osjeća i na razini odnosa klera i laika. Kler je prilično izvan događanja u životu i zato nema osjećaja za potrebe laika na radnom mjestu uz ateistu. Svećenik je okružen religioznima i zato su mu problemi s nereligioznima daleki. Kler stvara zakone i odredbe iz svog ambijenta i mentaliteta. Laik osjeća iz svoje situacije da je to umnogome promašeno. No, on je prisiljen poslušnošću da šuti. On se osjeća kao nedorastao čovjek, kao nezreo za vjerske probleme. To ga pritišće. Dvostruku muku muči: jednu u svijetu, jer je prezren kao praznovjeran i često stoga udaljen od nekih odgovornih mjesta, a drugu u Crkvi, jer je i tu udaljen od odgovorne riječi. Drži ga gola vjera da iz-

²³ V. E. Frankl, *Zašto se niste ubili*, Zagreb, 1978, str. 11.

²⁴ U našoj suvremenoj literaturi ima toga napretek. Na primjer, Ante Zemljar, *Djeвица*, gdje pisac besramno i pogrдно piše o Mariji i Isusu.

drži u tom položaju rassetoga. On se boji bilo što započeti svojom inicijativom, jer se to ocjenjuje kao »laičko«. Osjeća da u Crkvi umjesto novog traženja dolazi naglašeni oprez, umjesto povjerenja zakon. Kao da se ne može više učiniti. Čuvanje umjesto razvijanja. Mnogi osjećaju da moraju napustiti Crkvu ako žele slobodno voditi borbu za bolji i povjerljiviji svijet. Drugi odlaze u sekte, da bi živjeli doživljenije kršćanstvo. Treći se predaju antropozofskim i teozofskim društvima, vježbaju jogu, meditaciju, zazivaju duhove i predaju se parapsihološkim praksama. Pokraj neshvaćanja i određene prepotentnosti kleričkog dijela Crkve s jedne strane te odlaženja mnogih s druge strane pravi vjernik pokušava ostati, ali u šutnji, pravednim djelima i u trpljenju. Bonhoeffer će reći da je kršćanin čovjek koji se daje uvući u mesijansko trpljenje u svijetu. Bog je iz svijeta izbačen, on je mrtav, nepoznat, slab. I baš zato što je na križu, on je jak. On je sav za druge. Pojam Boga je u pitanju. Kršćanski Bog kao da nije prodro u život. Svojom ljubavlju, svojim bitkom za druge Krist je podložio sve vlasti i sile i moći svojoj vlasti, bile one sile krvi ili zemlje, partije ili hijerarhije. Tko priznaje Krista taj se odrekao sile i vlasti. Taj je postao drugima brat i sluga. James Baldwin piše u eseju Na podnožju Križa: »Pojam Boga je samo tada koristan i vrijedan ako nas može učiniti većima, slobodnijima, dostojnijima ljubavi. Ako to Bog ne može, vrijeme je da ge se otarasimo.«²⁵ Ne stvarati sliku Boga nego dopustiti da Bog u nama stvara svoju sliku. Vjera je ići za Bogom a ne vući ga za sobom. Međutim, Bog je slab. On se daje tako sakriti da ga možemo zaniijekati.

Povijesnost vjere je nova kušnja vjernika. Sve je oko nas promjenljivo, povijesno. Hegel je to otkrio za filozofiju. Marx primijenio na društvene forme i tražio da se mijenjaju. Darwin je pokazao da je i čovjek u nastajanju. Biblijski Bog je povijesni Bog. Bog vodi povijest. No, sablazan leži u tome što se u svetoj povijesti Crkve ili Izraela ne vidi jasno da se očituju istina i pravda. I u povijesti Crkve bilo je toliko zla da se pitamo da li se zaista nešto novo i veliko stvorilo. Nije to tako lako jasno uvidjeti. Da bi se moglo registrirati Božje djelovanje u povijesti, potrebno je kao Abraham i Izrael izići iz svog dosadašnjeg ambijenta i mentaliteta i poći u zemlju koja se još ne vidi, jer je tek obećana. Povijest ostvaruje najviši domet u Isusovoj posvemašnjoj poslušnosti Očevoj volji. To je potpuno nadilaženje samoga sebe. Božje djelovanje u povijesti može registrirati samo onaj tko hoće biti Božji partner. Vjera u Boga nije stvar objektivnog dokazivanja i racionalnog uviđanja nego stvar osobne odluke i rizika. To nije ni neka objektivna znanost, ni ideologija ili svjetonazor niti teodicejski sistem nego poziv pojedincu da se dade na put na kojemu se traži povjerenje i na kojemu počinje nova povijest. Vjernik ne misli više tada na svoje patnje i potrebe, nego ulazi u Božje patnje i u Božji plan sa svijetom. Vjernik tada postaje sposoban da gradi povijest, da razumije povijesni trenutak, a ne da se pasivno isključuje iz njega kao da bi mu bio tuđi. Povijest nije dakle neko mjerljivo isplanirano strujanje vremena nego sloboda u povjerenju, vođena apsolutnom slobodom Boga. Niti je moguće da čovjek sam stvori raj na zemlji, niti se može transcendirati bez transcendencije, niti može samo besmisao otkrivati u

²⁵ *Gott heute*, 1968, str. 101.

povijesti. Ona je osmišljena i vođena. Bog se javlja i očituje u povijesti. Marksisti pronalaze zakon razvoja povijesti i društva. Progresivan je tko te zakone uoči i s njima surađuje. Boga pronalaze oni koji ga nisu tražili, ili čak oni koji ga odbijaju.

Bog je dosada bio većinom promatran kao nepokretljiv i zato izvan povijesti. Povijest je zato bila bezbožna, Bog nesvjetovan, čovjek ateist. Nepomični Bog koji stoji na prijestolju i sudi ljude jest Bog koji živi na štetu povijesti »on živi od tamjana i mirisa žrtava ljudi« (Goethe). Protiv takvog su se Boga podigli Feuerbach i Marx, Nietzsche i Sartre²⁶ Bog koji nije u povijesti, nego iznad ili izvan, nije Bog nego idol. On je ograničeni Bog protiv kojega se mora biti ateist (anti-teist). Takav Bog je garant postojećega i neprijatelj novoga. U svijetu u kojemu se sve mijenja takav Bog nije sposoban ići s čovjekom.

Govoriti o povijesti znači govoriti o Isusu Kristu u kojemu je Bog tako ušao u povijest i preuzeo je da je nepomiješan i neodijeljen, kako to kaže kalcedonska vjeroispovijest.

Vjernik također doživljava određene procese povijesti kao Božje, ali predvođene ateizmima, i to ga zbunjuje. Težnja prema miru i ravnopravnosti naroda, nastojanje oko bratstva i jednakosti svih ljudi, rad na samoupravljanju i zajedničkom raspolaganju sredstvima proizvodnje, humaniziranje čovjeka i okoline, koegzistencija, izgaranje za plemenite ciljeve — to zbunjuje vjernika kad sâm nedovoljno aktivno sudjeluje u tom poslu. Zbunjuje ga također i svaki pokušaj odbacivanja povijesnih procesa kao da su to samo ljudska djela. Vjernik je zbog takvog stanja smeten i spriječen da s Bogom surađuje u izgradnji boljeg svijeta i moli da što prije dođe Božji trenutak, u kojemu će i kršćanska i ateistička strana moći neodoljivo čuti Božji glas. Jer, jedni i drugi djeca su istog Oca, imaju istu povijest i isti poziv da je grade.

Bog je osoba. Zato ga ne možemo upoznati kao objekt nego kao subjekt. Velika je razlika da li se Evanđelje izlaže kao nauk, koji se propovijedu predaje ili kao osoba s kojom se u prijateljstvu komunicira. Subjekt se upoznaje samo ukoliko on nas spoznaje. Ljubav je dar, primanje i davanje istovremeno. Bog je kao osoba nedohvatljiv. Ne može se imati. Zato je vjernik onaj koji se pradaje blizini svijeta i opet je u distanci prema njemu. Vjernik je raspet između vjere, ufanja i ljubavi.

Bog je istovremeno najintimnije prisutan svijetu i opet najdalji svijetu. Odatle ta nevidljivost, a opet prisutnost. Svijet je profan, spas mu može doći samo od Boga. Svijet je samo stvorenje. Čovjek je pak slika Božja. Zato je on gospodar svijeta, dok svijet može biti profan i bezbožan. Zato su i likovi kršćanske svetosti bili: mučenik, asketa, djevica, monah. Oni su znakovi da je svijet profan, prolazan, improviziran. Što je vjera čišća, to je profaniji svijet. Utjelovljeni Bog je bio stranac u svijetu. Tielhard de Chardin je zapazio tu opasnost. On je čuo zov materije i svijeta isto kao i zov Objave. Ljubiti Boga svim srcem — čini se kao izdaja svijeta; ljubiti svijet svim srcem — izdaja Boga. Treba to spojiti. Znanost otkriva ono što je ograničeno, što se definira. Religiozna i filozof-

²⁶ Usp. *Gott heute*, str. 148.

ska intuicija jest nešto što se ne može mjeriti i definirati. To je dublja spoznaja, sveobuhvatna i jedinstvena. Temelj i smisao svega dublji su od znanstvenog uopćavanja. Stvarnost je jedna. Na razne načine i raznim sredstvima se spoznaje.

Kršćanstvo je proročko. Njegova odviše obrambena situacija danas je nenormalna. Ona zaustavlja kršćanina u njegovoj proročkoj službi nasuprot svim ustanovama u društvu. No prije toga treba omogućiti vjerniku da postane prorok. Umjesto odviše aktivističkog kršćanstva treba se obratiti kontemplativnom. Vrijeme u kojemu suvremeni kršćanin živi jest situacija dijaspore. Kršćani su raspršeni, sve više su u manjini, anonimni i neznatni u pitanju svoje efikasnosti u društvu. Zato velike manifestacije koje kršćanina ostavljaju sama ne koriste. Potrebno je stvarati male zajednice, mjesta gdje će se raspršeni vjernik naći, gdje će biti identificiran, gdje će rasti. Tamo će moći osnažiti svoje proročko svjedočenje, svoj identitet i kontemplaciju. Potrebno je ne povremeno čišćenje od grijeha, nego hodanje naprijed, temeljito opredjeljenje za Isusa Krista i novi svijet po njemu.

Z a k l j u č a k

Posljednji Sabor u konstituciji GS kaže o ateizmu i vjernicima u njemu: »A lijek protiv ateizma možemo očekivati od adekvatnog izlaganja nauke, ali jednako tako i od autentičnog života Crkve i njezinih članova. Crkva naime treba da učini prisutnim i tako reći vidljivim Boga Oca i njegova utjeleovljenoga Sina, neprekidnom obnovom i očišćenjem same sebe pod vodstvom Duha Svetoga. To se najprije postiže svjedočanstvom žive i sazrele vjere, tj. vjere koja je tako odgojena da može jasno prozreti teškoće te ih nadjačati. Ta vjera mora očitovati svoju plodnost time što prožimlje sav život vjernika pa i profani, te što ih pokreće na pravdu i ljubav, posebno prema siromašnima. Napokon, da se očituje prisutnost Božja, najviše pridonosi bratska ljubav među vjernicima, koji u duhovnoj jednodušnosti surađuju za vjeru evanđelja te se očituju kao znak jedinstva. A Crkva, premda potpuno zabacuje ateizam, ipak iskreno izjavljuje da svi ljudi, vjernici i nevjernici moraju zajednički raditi za ispravnu izgradnju ovog svijeta u kojem zajedno žive. A toga ne može biti bez iskrenog i razboritog dijaloga« (GS 21, 5 i 6).

Sedamdesetih godina ovog stoljeća rekao je o izgledu Crkve u godini 2000. Joseph Ratzinger: »Budućnost Crkve može i postojat će i danas samo iz snage onih, koji imaju duboke korijene i žive iz čiste punine svoje vjere. Recimo to pozitivno: budućnost Crkve će i ovog puta, kao uvijek, biti obilježena svecima. Od ljudi koji radi toga mogu više vidjeti nego drugi, jer njihov život obuhvaća veće prostore. Nesebičnost, koja jedino čini ljude slobodnima, dobit će se samo u strpljivosti svagdanjeg odricanja od sebe. U toj svagdašnjoj muci, i samo u njoj, čovjek će se pomalo otvarati. On vidi samo toliko koliko je i proživio i pretrpio. Ako danas još jedva možemo Boga registrirati, to se događa zbog toga jer bježimo iz svoje dubinske egzistencije. Dubina našeg bića ostaje zatvorena. Ako je istina da se samo srcem dobro vidi, tad smo još vrlo slijepi. Crkvu koja

u političkim 'molitvama' slavi kult akcije — ne trebamo. Iz sadašnje krize izići će Crkva sutrašnjice kao ona koja je potpuno izgubila. Bit će mala, morat će sasvim ispočetka. Ona će se prikazivati sve više kao zajednica onih koji su se slobodno priključili, i bit će pristupačna samo preko odluke. Ona će kao mala zajednica jače aktivirati inicijativama pojedine članove. Ona će ponovno prepoznati svoje središte u vjeri i molitvi. Bit će to Crkva nutarnjosti. Teško će joj biti. Teško će stvari ići naprijed jer će sektaška uskogrudnost kao i samovoljna govornost morati prije biti isključene. Ljudi planiranog svijeta, kojima će Bog sasvim iščeznuti, iskusit će svoje puno i strašno siromaštvo. Tad će malu zajednicu vjernika otkriti kao nešto potpuno novo. Kao nadu koja se njih tiče, kao odgovor za koji su uvijek u skrovitosti pitali. Čini mi se da je sigurno, da za Crkvu još preostaju teški časovi. Njezina prava kriza tek počinje. Mora se računati s visokim potresima. Ali sam sasvim siguran bit će to Crkva koja neće više u takvoj mjeri biti društvena snaga koja vlada. No ona će opet cvasti i biti vidljiva ljudima kao zavičaj, koji im daje život i nadu i preko smrti.«²⁷

U ovim citatima Koncila i poznatog profesora J. Ratzingera rečeno je u neku ruku ono što je zaključak čitavog ovog izlaganja. Ateizam se ne može nadići nikakvim organizatorskim sredstvima, ali niti samo dijalogom. On se može nadići samo tako da se u Crkvi promijeni mentalitet i da ona ponovno postane onakva kakva je bila u pretkonstantinovskoj eri. A to znači da postane Crkva vjere i nutarnje snage koja mijenja čovjeka i preko njega čitavo društvo. Vjera kršćanina mora ići prema tom cilju.

DER GLAUBE DES CHRISTEN IN DER ATHEISTISCHEN UMWELT

Zusammenfassung

Im vorliegenden Artikel geht es um den Glauben der Christen inmitten den Atheisten.

Der erste Teil des Artikels analysiert drei Arten von Atheismus in unserem Lande: den marxistischen, den humanistisch-rationalistischen und den praktischen Atheismus. Obwohl die offizielle Doktrin im Lande die marxistische ist, zeigen die Untersuchungen jedoch, dass der humanistisch-rationalistische und der praktische Atheismus unter dem Volke viel stärker sind, als der marxistische.

Im zweiten Teil des Artikels wird dann die Situation des christlichen Glaubens in dem atheistischen Ambient behandelt. Es werden besonders drei Glaubenswahrheiten analysiert: das Verständnis vom Heil, die Glaubenserfahrung und die Geschichtlichkeit des Glaubens.

Am Ende des Artikels wird dann diese Situation durch die Dokumente des Vatikanum II bekräftigt.

²⁷ Joseph Ratzinger, *Glaube und Zukunft*, 1970, str. 122—125.